

TAFOFIEL 16 – december 2012

Sinds februari 2010 mag u van Epitaaf vzw op gepaste tijd een nieuwsbrief in uw mailbox verwachten. Wij hopen u op deze manier beter en sneller te informeren over onze activiteiten.

Worden behandeld in deze Tafofiel 016

1. Woordje van de voorzitter
2. Het geheim van Laken onthuld! Verslag van de rondleiding op 3 november 2012
3. The Bony King of Nowhere in het marmeratelier Salu
4. De verdwenen sarcofaag van het kerkhof van Everberg
5. Duitse dodenakkers: München
6. Bloemlezing uit de pers
7. Lidgelden

De naam Tafofiel, uit het Grieks "taphos" = graf, en "philos" = vriend, een gepaste naam dus voor de elektronische nieuwsbrief van Epitaaf vzw.

Veel leesplezier

WOORDJE VAN DE VOORZITTER

Met kerst- en Nieuwjaar in het vooruitzicht past het om stil te staan bij wat voorbij is en wat er komen gaat.

2012 was voor Epitaaf vzw weer een druk jaar.

Onze reguliere activiteiten zoals de erfgoeddag en de Open monumentendagen waren een succes. We doen ons best om niet in routine te vervallen en de vooropgestelde thema's vormen telkens opnieuw een uitdaging om onze collectie en het kerkhof vanuit een ander perspectief te benaderen. Dat we daarbij kunnen rekenen op heel wat enthousiaste bezoekers – leden en niet leden- is ons een hart onder de riem en sterkt ons in de overtuiging dat we goed bezig zijn.

De vele kleine activiteiten tussendoor - opendeur en klusjesdagen, rondleidingen, lezingen ... te veel om op te noemen- vergen heel wat energie. Epitaaf kan nu al rekenen op de volgehouden inzet van haar bestuursleden en leden van de algemene vergadering. We hopen daarop te kunnen blijven rekenen in 2013 en wie weet komen er nog wat nieuwe krachten bij? We' werken' er aan!

Het zijn echter vaak de activiteiten die niet in onze planning staan die ons telkens weer opnieuw verrassen. De uitnodiging om deel te nemen aan het canvas programma *Publiek Geheim* hebben we dan ook graag aangenomen. Het vele voorbereidingswerk achter de schermen was de moeite waard. Het resultaat was een prachtige uitzending die weer heel wat heeft los gemaakt bij het brede publiek. Wij genieten nog na van zoveel uitbundige reacties en we gaan op dat elan zeker door in 2013.

Linda Van Santvoort

De voorzitter, namens het bestuur van Epitaaf VZW

HET GEHEIM VAN LAKEN ONTHULD!

Rondleiding na Publiek Geheim, op 3 november 2012

Na de uitzending van “De graf galerijen van Laken” op Canvas in het programma “Publiek Geheim” (reeks 3, aflevering 7) konden kijkers inschrijven voor een rondleiding door Epitaaf vzw in het Museum voor Grafkunst, over het kerkhof Laken en langs het toegankelijk gedeelte van de graf galerijen. De uitzending had blijkbaar heel wat mensen aangesproken, want hoewel er maar plaats voorzien was voor 50 man, hadden er zich 434 personen aangemeld. De overige personen krijgen de kans om op een andere datum, weliswaar betalend, deze rondleiding mee te maken.

De bezoekers- en die kwamen van overal , tot uit Nederland!- waren ondanks het hondenweer zeer enthousiast.

Ook één van de dochters Salu bracht een bezoek aan het Museum voor Grafkunst. De familie Salu vond het een geslaagde documentaire en heeft veel opgetogen reacties gekregen.

<http://www.canvas.be/programmas/publiek-geheim/server1-1d74866%3A13a649438c2%3A-7dbc#panel-epi>

THE BONY KING OF NOWHERE IN HET MARMERATELIER SALU

Geniet mee van deze ingetogen muziek in het Museum voor Grafkunst

Eind oktober bracht *The Bony King of Nowhere* zijn derde –titelloze– album uit. De Gentse singer-songwriter Bram Vanparys trok voor de opnames naar het afgelegen dorp Mirwart, in de Ardennen. Van de eerste opnames was hij niet tevreden. Na twee dagen rondtrekken in de bossen lukte het in één nacht om zijn sobere nummers te registreren, met een samenhangend geheel als resultaat. Vanaf november trekt hij met zijn groep door Nederland en Vlaanderen. Op 21 november bracht hij een soloshow in de Minard, exclusief voor zijn thuisstad. Dat concert was volledig uitverkocht. *The Bony King of Nowhere* was al twee keer mee te maken op Pukkelpop en eenmaal op Dranouter. Hij schreef de titeltrack voor de film *22 mei* van Koen Mortier en de filmmuziek voor *Les Géants* van Bouli Lanners.

4

<http://www.bruxellesmabelle.net/lieux/ancienatelierernestsalumuseedelartfuneraire>
<http://www.bruxellesmabelle.net/artistes/thebonykingofnowhere>

Bruxelles MA BELLE
Découvrez Bruxelles en musique !
ACCUEIL
ARTISTES
LIEUX
CONTACT
f t y

Nous filmions Bram alias The Bony King of Nowhere le jour même de la sortie de son 3ème album. La musique du gantois est puissante, sa voix et sa guitare suffisent à nous renverser, à bouleverser nos cœurs.

Nous voulions le faire chanter dans un lieu qui lui ressemble, quelque chose de secret, de fragile, d'émouvant... Et nous avons trouvé à deux pas du cimetière de Laeken un ancien atelier d'art funéraire.

Ne voyez rien de mortuaire dans cette comparaison, simplement la rencontre entre deux éléments rares et précieux.

Cet atelier ne bouge plus, ni les vitres cassées, les pierres et lampes recouvertes de poussière. Pas même l'imposante statue d'aigle posée derrière le musicien, vestige d'un triste cambriolage. La guitare se lance, la voix suit. Aucun bruit, mais de l'émotion.

Cet atelier abandonné reprend vie le temps de « Rain falls down on mirwart ». Bram sourit, prend sa guitare et se dirige lentement vers le jardin. A suivre...

Prochain(s) Concert(s) :
» EN TOURNÉE DANS TOUTE LA BELGIQUE DE NOVEMBRE 2012 À MARS 2013

ARTISTES **LIEUX**

- 1995
- AM PIERLE
- ANAIS
- ARLT
- ARNO
- BALIMURPHY
- BERTRAND BELIN
- BOUBACAR TRAORE
- CAMILLE
- CLARE AND THE REASONS
- CLARE LOUISE
- COLD SPECKS
- DIONYSOS
- EIFFEL
- ETE 47
- FLORENT MARCHET
- FOOL'S GOLD

DE VERDWENEN SARCOFAAG VAN HET KERKHOF VAN EVERBERG

Een niet onopgemerkt grafteken in een bijzondere context

Tekst en foto 's Linda Van Santvoort

Afb. 1 Het grafmonument van Josephina Ludovica Emma Rouschop op het kerkhof van Everberg, 1905, Foto fonds Beernaert, collectie Epitaaf vzw

Een foto die bewaard is in de collectie van Epitaaf vzw toont een merkwaardig grafteken in een heel bijzondere context. Tegen de achtergrond van de kerk Sint-Martinus en Sint-Lodewijk te Everberg staat het grafteken prominent opgesteld. Het is bedekt en omgeven door bloemenkransen en de omheining is versierd met slingers en papavermotieven. Het zijn aanwijzingen dat deze foto werd gemaakt kort na een begrafenis; het grafteken oogt nog heel 'nieuw'. De sarcofaag op deze foto is het graf van Josephina Ludovica Emma Rouschop, geboren te Elsene op 19 maart 1870 en overleden in Everberg op 23 mei 1905.¹ Zij leefde in Everberg samen met rentenier en excentriekeling Robert Pauwels (°1875-?) die zelf ook uit Brussel afkomstig was.

¹ Met dank aan dr. Henri Vannoppen, voorzitter Erfgoedhuis Kortenberg voor de ter beschikking gestelde informatie.

De eerder genoemde Sint-Martinuskerk kreeg een neogotisch schip naar ontwerp van architect Hendrik Beyaert (1823-1894). Voor de afwerking werd de hulp Paul Hankar (1859-1901) ingeroepen. Hankar was eerst stagiair bij Beyaert en werkte na diens dood in 1894 verder als zelfstandig architect samen met de kunstenaar Adolphe Crespín (1859-1944) aan de interieurdecoratie van deze kerk die voltooid werd in 1896. Zowel Paul Hankar als Adolphe Crespín verwierven naambekendheid in de context van de art nouveau in Brussel. Tijdgenoten erkenden de kerk van Everberg als een zeer vernieuwend gesamt-kunstwerk. Mede onder impuls van Pastoor Joannes De Voghel (1853-1903) en met de financiële steun van gravin Louis de Merode werd Everberg op de kaart gezet van de vernieuwing in kunst en architectuur.² De plaatsing van een uitzonderlijk grafteken vóór de ingang van deze kerk ligt in de lijn van het voorgaande en legt alweer – zoals verder zal worden aangetoond – een relatie naar Brussel.

De afwezigheid van religieuze symboliek op een grafmonument bleef voor de inwoners van Everberg niet onopgemerkt, zo blijkt uit een getuigenis van Maria Van Grambergen *“Vele jongeren vragen zich af welke grafmonument aan de ingang van de kerk ligt en zonder kruis. Dat is van de eerste vrouw van Pauwels, Mme Rouschop. Die vrouw is gestorven in concubinaat en mocht niet christelijk begraven worden.”*³

Het enige andere vermeldenswaardige grafmonument op het kerkhof van Everberg was de grafkapel van de familie de Merode, dat er overigens tot de dag van vandaag is bewaard gebleven en dat net zoals het schip van de kerk door Beyaert werd ontworpen.

In wat volgt trachten we meer te weten te komen over de geschiedenis en de betekenis van het inmiddels verdwenen grafteken van Josephina Rouschop.

Eigentijds en toch in lijn met de traditie

De sarcofaag is veruit de oudste en meest voorkomende funeraire typologie. Etymologisch is de term *sarcofaag* afgeleid van het Griekse woord “sarkophagos” wat letterlijk “vleesverterend” betekent. Het ging in oorsprong om een kist in sponsachtige kalksteen uit de streek van Assus in Mysie die wel degelijk over de eigenschap beschikte om de stoffelijke resten beter te verteren.⁴

In de Egyptische, de Griekse en Romeinse oudheid was de sarcofaag een veel toegepaste funeraire typologie. Enkele zeer versierde exemplaren langs de via Appia in Rome behoren tot het referentiekader van de Kunstgeschiedenis. De sarcofaag leefde ook door in de Merovingische tijd zij het in zijn meest elementaire vorm van stenen kist. In de romaanse periode duiken opnieuw meer gedecoreerde versies op en in de renaissance en de barok is er zelfs sprake van een hernieuwde

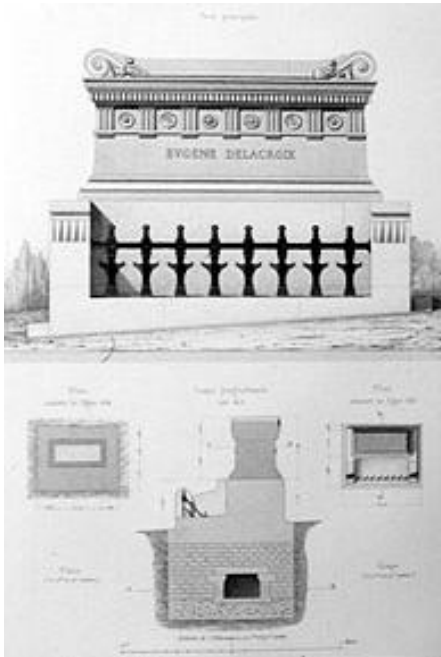
² Over de kerk van Everberg zie :François LOYER, Paul Hankar. La Naissance de l’Art Nouveau, Brussel,1986, pp.110-113 en Benoit SCHOONBROODT, Adolphe Crespín (1859-1944). Aux origines de l’Art Nouveau, Antwerpen, 2005, pp.25-30.

³ M. VAN GRAMERGEN, *Everberg in vroegere jaren*, 1967, p. 2.

8. Ook geciteerd in : Henri VANNOPPEN, De Grubbese en de Everbergse Baardkrielen, creaties van Robert Pauwels, een zonderling figuur in Everberg, in: Curtenberg, 1997, jg. 4-5, p.212.

⁴ Annelies DAELEMANS, Typologische studie van funeraire architectuur: het sarcofaagtype op de Gentse begraafplaatsen van het laatste kwart van de 19de eeuw tot in het interbellum, verhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Kunst-Muziek en Theaterwetenschappen, promotor L. Van Santvoort, 2001.

belangstelling. Voorbeelden uit de Romeinse periode zijn belangrijk vermits zij vaak als inspiratie hebben gediend voor de 19de-eeuwse ontwerpers. Legendarisch zijn de sarcofagen zoals ze door Giovanni Battisti Piranesi (1720-1778) in zijn gravures van de Prima Parte in beeld werden gebracht en die inspirerend waren voor de 19de eeuw. In de toen veelvuldig gepubliceerde modelboeken van graftekens is de sarcofaag sterk vertegenwoordigd. Een mooie illustratie hiervan is het grafmonument van stadsarchitect Pierre Victor Jamaer (1825-1902) op de Brusselse begraafplaats te Evere. Dit blijkt een getrouwe kopie te zijn van een tombe gepubliceerd in César Daly's "*Specimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, stèles, pierres tombales, croix etc.*" (Parijs, 1878).⁵ Het bewijs dat dergelijk modelboeken hun effect niet misten.

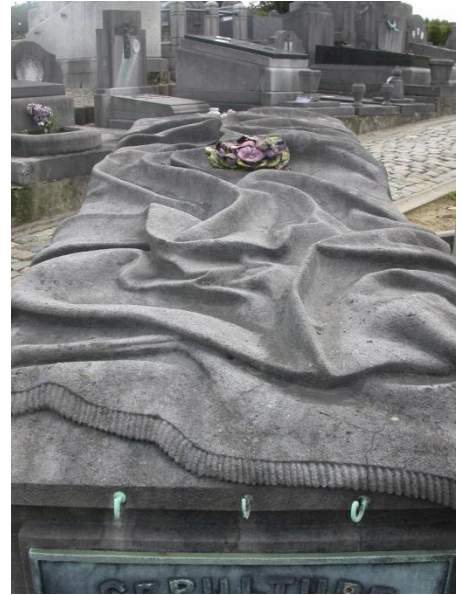
Afb. 2 (links) César Daly, *Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, stèles, pierres tombales, croix, etc.*, Ducher et Cie., Paris, 1871.

Afb. 3 (rechts) Sarcofaag, grafmonument Brussels stadsarchitect P. V. Jamaer (+1902) , begraafplaats Brussel (Evere), Foto LVS

De sarcofaag is eigenlijk nooit weg geweest uit de funeraire cultuur en leeft ook door in de 20ste en zelfs in de 21ste eeuw. Het sarcofaagtype weet zich als bij wonder aan te passen aan de tijd en doorstaat alle culturele en stilistische ontwikkelingen.

Sarcofagen die bedekt zijn met een gedrapeerde lijkwade of rouwsluier zijn geen uitzondering in de 19de-eeuwse funeraire typologie. Een vluchtige prospectie op enkele Brusselse begraafplaatsen leverde alvast een aantal interessante voorbeelden op. Treffend is echter dat in vele gevallen zowel de vorm van de kist als de drapering eerder strak tot zelfs geometrisch is opgevat en bijgevolg het grafmonument op een meer architecturale manier is vormgegeven.

⁵ Linda VAN SANTVOORT, *De funeraire kunst, een traditie van intensieve import en export*, in : Themateksten Open Monumentendag Vlaanderen, 2006.
http://sector.openmonumenten.be/sites/sector.openmonumenten.be/files/page/files/tt06_linda_van_sandvoort.pdf

Afb. 4 Monument Devolder, Begraafplaats Brussel (Evere), foto LVS

Afb 5. Monument Lenoir, Begraafplaats Brussel (Evere), foto LVS

Vloeiend gedrapeerde lijkwades over sarcofagen, soufflets of kruisen vallen vooral in de smaak in de periode van het fin-de-siècle. Gevoelens van verdriet en rouw worden uitgedrukt in het soepel spel van de plooien. Stilistisch zien we tijdens de art nouveau een bijzondere interesse voor de sarcofaag als funerair thema. Vele door Victor Horta ontworpen graftekens zijn sarcofagen⁶

Deze sarcofaag die in Everberg werd geplaatst, wellicht kort na het overlijden Josephina Rouschop in 1905; is bedekt met een gedrapeerde lijkwade en staat op een platte rechthoekige plint. De lijkwade is overvloedig gedrapeerd met diepe plooien en omhult de hele kist waarvan de contouren nog goed zichtbaar zijn. De langwerpige en smalle kist heeft een zadeldakvormige afdekking. Deze vorm wordt dankbaar aangegrepen om het plooien spel van de lijkwade soepel te draperen. De 'stof' valt ronde de kist die op een voetstuk lijkt te staan. Ter hoogte van dat voetstuk wordt de lijkwade lichtjes naar binnen geplooid om dan op de plint in vloeiende plooien te vallen. In zeker opzicht kan de manier waarop de lijkwade over de kist is gedrapeerd in verband worden gebracht met de techniek van het *draperie mouillé* zoals dat in de klassieke Griekse oudheid in de beeldhouwkunst op het naakte (vrouwen)lichaam werd toegepast. De kist is duidelijk aanwezig onder het gedrapeerde doek.

Bij de opstelling in Everberg is de sarcofaag omgeven door een omheining die bestaat uit sierlijk gevormde stenen paaltjes die onderling verbonden zijn met een ijzeren staaf. Een dergelijke omheining was toen zeer gebruikelijk, het was een manier om de concessie af te bakenen.

⁶ o.a. het grafteken voor de familie Solvay op de begraafplaats van Elsene (1896), het grafteken voor de familie Verheven op de begraafplaats van Brussel (1911), het grafteken voor de familie Stern op de begraafplaats van Ukkel Dieweg (1896).

De ontstaansgeschiedenis van dit grafteken

Afb. 6 Gipsmodel vóór restauratie (fonds Beernaert, collectie Epitaaf), foto LVS

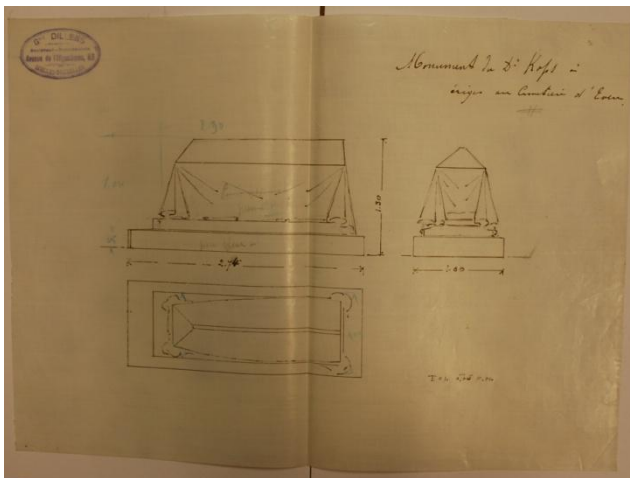

Afb. 7 Gipsmodel na restauratie (fonds Beernaert, collectie Epitaaf), foto LVS

Epitaaf vzw is naast de foto ook in het bezit van een gipsen model voor dit grafteken. Beiden, model en foto, zijn afkomstig uit het steenhouwersatelier Beernaert te Elsene. Toen dat atelier in 2002 werd afgebroken bracht Epitaaf vzw verschillende gipsen modellen en ook een belangrijk archief en documentatiebestand (foto's en plannen) in veiligheid. Het gipsmodel is intussen gerestaureerd en staat opgesteld in het open depot van het museum voor Grafkunst (voormalige ateliers van de beeldhouwersgeneratie Salu in Laken).

Onderzoek bracht intussen aan het licht dat er naar ditzelfde gipsen model nog twee andere grafmonumenten werden uitgevoerd en klaarde ook het auteurschap uit.

Een eerste monument werd in 1903 in opdracht van dokter Florimont Kops (1834-1903) voor de begraafplaats van Brussel (Evere) gerealiseerd⁷. De ontwerptekening van het monument is er bewaard in het concessiedossier en draagt de stempel van de ontwerper : “*Gustave Dillens, Sculpteur-Ornemaniste, Avenue de l’Hippodrome 89, Bruxelles -Ixelles*”.⁸ Toch doet die tekening het monument geen eer aan; het plooierwerk is erg strak uitgetekend. De bijzondere sculpturale en plastische kwaliteit van het uitgevoerde monument komt in de ontwerptekening helemaal niet tot uiting. In potlood en nauwelijks leesbaar staat op de tekening “*pierre bleue*” geschreven maar doorstreept. Bij de uitvoering werd niet voor blauwe steen maar voor de veel zachtere franse Euvillesteen gekozen. Die laat zich veel beter bewerken. We vinden hier een verklaring voor de meer plastische en sculpturale uitwerking. De tekening is wel het onomstootbare bewijs dat het monument een creatie is van Gustave Dillens, broer van de veel bekendere beeldhouwer Juliaan Dillens (1849-1904). Hoe precies dit gipsen model van Gustave Dillens in het atelier Beernaert is terecht gekomen is vandaag nog maar moeilijk te achterhalen. De firma Beernaert bouwde een belangrijke reputatie op inzake het funeraire.⁹ In dit geval betreft het een volledig sculpturaal opgevat monument. De samenwerking tussen Gustave Dillens en Emile Joseph Beernaert (1859-1930) kan zich onder uiteenlopende vormen hebben voorgedaan: mogelijk deed beeldhouwer Dillens beroep op de “*practiciens*” van het atelier Beernaert om er zijn creatie in steen te laten kappen of omgekeerd, misschien was Beernaert zelf een “*practicien*” in het atelier van Beernaert. We noteren alvast dat ze vanaf 1903 in dezelfde straat wonen. Dillens woont op het nr. 89 van de Renbaanlaan, Beernaert vestigt zich in datzelfde jaar op het nr.131-133.¹⁰

Afb. 8 Ontwerp voor het Kops monument ,met stempel van beeldhouwer Gustave Dillens, Archief Begraafplaats Brussel

Afb. 9 Grafteken dr. Kops, Beraafplaats Brussel (Evere), foto LVS

⁷ Begraafplaats van Brussel, Evere, weg 2, perk 3. zie ook : VANDERVELDE, C., La nécropole de Bruxelles. Etude de l’architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires, Brussel, 1991, p. 317.

⁸ Begraafplaats van Brussel, archief, concessiedossier 2449.

⁹ Meer over Beernaert : CELIS, M., SNAET, J., DE CLERCQ, L., Antoine en Emile Beernaert, steenhouders (ca. 1850-1924). in: Monumenten en Landschappen 22/4, juli-augustus, 2003, pp. 28-53.

¹⁰ Idem, p. 31

Tenslotte zal er nog een derde uitvoering volgen op de begraafplaats van Elsene in 1914. De op 25 april 1914 overleden Joseph Désiré Jacques Servais werd er begraven onder dezelfde sarcofaag uitgevoerd in Euvillesteen. Het grafteken werd besteld door zijn echtgenote Emilie Dehoux bij beeldhouwer Gustave Dillens. Later, in 1921, werd kleinzoon Michel Corduant in de grafkelder bijgezet en tenslotte vond ook Emilie Dehoux haar laatste rustplaats onder de sarcofaag in 1942.¹¹

Afb. 10 Grafteken Servais-Dehoux
Begraafplaats Elsene, foto LVS

De graftekens in Brussel en Elsene zijn tot vandaag bewaard. Het grafteken in Everberg moet al geruime tijd geleden zijn geruimd. Het bevond zich op de plaats waar nu het herdenkingsmonument van WOII staat.

Besluit

Door een nadrukkelijke plastische uitwerking werd rond de eeuwwisseling een oude en veel toegepaste graftypologie op een eigentijdse manier vorm gegeven. De gedrapeerde sarcofaag in art nouveau-stijl brengt in de geest van het fin-de-siècle de rouwgevoelens van de nabestaande tot uiting. Van deze ‘unieke’ sarcofaag zijn tot dusver drie uitvoeringen gekend; een eerste exemplaar werd gerealiseerd voor de familie Kops op de Brusselse begraafplaats (1903) een tweede versie voor Josephine Rouschop op het kerkhof te Everberg (1905) en tenslotte een laatste versie (1914) voor de familie Servais-Dehoux op de begraafplaats Elsene. Dit doet echter geen afbreuk aan de waarde en betekenis van het monument maar getuigt integendeel van het feit dat de artistieke kwaliteit van de gedrapeerde sarcofaag in de smaak viel bij de toenmalige burgerij.

Het is evenwel precies die artistieke kwaliteit en de eigenheid van de plastische vormgeving – gekenmerkt door een diep en exuberant plooispel – die de aftakeling van het monument heeft bevorderd. Niet alleen het monument in Elsene maar ook dat op de begraafplaats van Brussel verkeert in een zorgwekkende toestand. In beide gevallen is een restauratie meer dan noodzakelijk.

Dit artikel werd reeds gepubliceerd in : Curtenberg. 900 jaar Everberg (1112-2012), jg. 21, nr. 1-2, Kortenberg, 2012, pp. 10-14.

¹¹ Elsene, archief van de begraafplaats, concessiedossier nr. 2319.

DUITSE DODENAKKERS

München

Tekst en foto 's Anne-Flor Vanmeenen

Al een heel jaar lang mag ik lyrisch doen over funeraire schatten in Duitsland en het zal de lezer misschien al zijn opgevallen: dat is eigenlijk niet zo moeilijk. Ondanks twee flinke wereldoorlogen, is er nog heel veel historisch moois bewaard gebleven. Maar net daar ligt nu de knoop voor deze nieuwsbrief... Welke funeraire schone wordt de laatste in deze rij? Ik zou natuurlijk nog wel een paar jaar aan deze reeks kunnen breien, beschrijvswaardige plaatsen genoeg! Maar verandering van spijs doet eten, en een nieuw jaar brengt misschien wel een nieuw land ter exploratie. Dus de keuze voor deze laatste stad in Duitsland is onverbiddelijk... Misschien een minder bekend idyllisch klein juweeltje zoals Straubing? Of Halle an der Saale? Of toch maar een klassieker zoals Berlijn, Hamburg, Nürnberg, Dresden, Leipzig? Of mensen al een beetje prikkelen voor de funeraire reis Van Arthur Polspoel, en Düsseldorf bejubelen? Nee, laten we eens de andere kant uit gaan, zuidwaarts en oostwaarts, want daar waren we nog niet echt. Laten we... München eens onder de loep nemen.

Deze hoofdstad van Beieren is helaas meestal bekend van de liederlijke 'Oktoberfestspiele' (het is een antropologisch fenomeen) en de lederhosen (menig respectbal zakenman draagt er zelfs een). Maar de stad herbergt ook geniale musea zoals een indrukwekkend technisch museum, een prachtig Jugendstilmuseum, uitgestrekte pinacotheken met kunstcollectie op wereld niveau, archeologische wonderkabinetten, een bijzondere collectie van 'Der Blaue Reiter',... Kortom, in München kun je je maar moeilijk vervelen en de kunst is er even nadrukkelijk aanwezig als de kitsch. De stad herbergt vele schatten, waaronder ook enkele op funerair vlak...

Alter Südlicher Friedhof

De zuidelijke begraafplaats, die bij aanvang uiteraard nog niet het epitheton 'oude' kreeg, begon zijn ontstaansgeschiedenis als een begraafplaats voor armen en slachtoffers van epidemieën. Al sinds de 16^e eeuw is er sprake van dit 'pestkerkhof'. In 1788 echter won de begraafplaats aan belang toen ze uitgeroepen werd tot centrale begraafplaats van de stad. Op dat moment werd begraven in kerken en binnen de stadsmuren namelijk niet meer toegestaan en waren de inwoners aangewezen op de zuidelijke begraafplaats.

Gustav Vorrher, die er later ook zelf zijn rustplaats zou vinden, ontwierp een plan voor deze dodenakker bestaande uit een soort cirkelvormige segmenten die aansloten op de reeks bestaande grafvelden. Zo ontstond er de basisvorm van een sarcofaag, een staaltje van 'architecture parlante' zoals dat dan heet. Centraal in de halve cirkels voorzag hij een lijkenhuis en recht en links liet hij de begraafplaats flankeren door arcaden. Het oude deel besloeg toen ongeveer 6,7 ha.

In 1841 was echter een tweede uitbreiding aan de orde en

Friedrich von Gärtner, die er net als zijn voorganger ook zelf rust, liet zich door Certosa in Bologna inspireren om een ommuurd Campo Santo te plannen, door een zuilengang verbonden met het oude gedeelte. Dit deel van 3ha bood langs de muren opnieuw ruimte voor arcaden zoals het een zichzelf respecterend Campo Santo natuurlijk behoort. Rond 1900 is er zware concurrentie met een nieuwe noordelijke begraafplaats en in 1944 wordt de inmiddels 'oude', zuidelijke begraafplaats gesloten. Ze heeft op dat moment ook veel verliezen

geleden door oorlogsbombardementen en is er slecht aan toe. Van de oude arcaden is bijvoorbeeld nagenoeg niets meer over. Hans Döllgast maakt in de jaren '50 nieuwe plannen op om de begraafplaats weer op te knappen, met succes. Sinds 1989 is ze overigens erfgoedkundig en natuurkundig beschermd. Sinds 2009 zou er ook een klein museum zijn in de voormalige afscheidsruimte. Alle graven zijn in kaart gebracht (<http://www.alter-suedfriedhof-muenchen.info/>).

Wie op zoek wil gaan naar grote namen, kan zich amuseren in München want door zijn periode als 'centrale begraafplaats', liggen er natuurlijk veel prominenten begraven. Architecten, beeldhouwers, schilders, uitvinders, industriëlen, politici,... Zo kun je er bijvoorbeeld de uitvinder van de lithografie vinden (A. Senefelder) of de chemicus Liebig, wiens naam nog steeds opduikt in menig keuken.

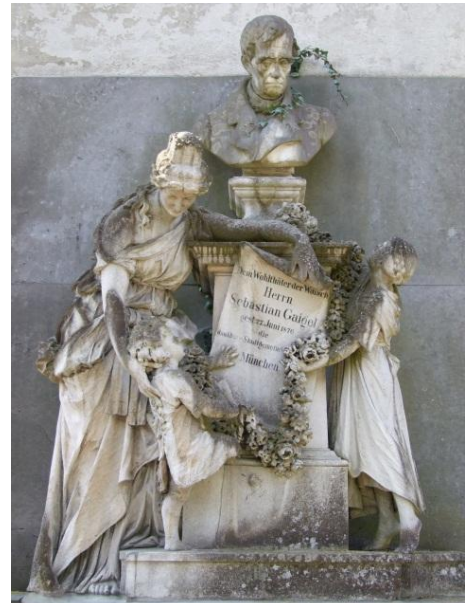

Wie zich echter vooral interesseert voor kunsthistorische aspecten, is evengoed aan het juiste adres. De begraafplaats biedt staaltjes van zowat alle 19de eeuwse kunststijlen. Haar positie als 'm'as-tu vu'-plek onder de burgerij en al wie zichzelf belangrijk vond, heeft ook talrijke bustes en portretten opgeleverd in brons en steen. Daarnaast zijn er ook heel wat praalgraven met omstandige sculpturen, vooral tegen de muren. En in tegenstelling tot veel andere oude begraafplaatsen in Duitsland, is de meerderheid van de beelden niet afkomstig uit de catalogus van WMF. Goed, aan een aantal vaste waarden

kun je niet voorbij, en de 'treurende vrouw met zuil' van Villeroy maakt deel uit van het patrimonium, maar er blijft nog heel wat origineel beeldhouwwerk over dat zeker de moeite is... En wie uit is op een rustige wandeling in het groen, kan hier eveneens terecht. Eekhoorntjes en vogels houden je graag gezelschap, terwijl je van de prachtige, half verwilderde natuur kan genieten. In de herfst vind je er een betoverende kleurenze in tinten rood en goud en in de lente een uitbundige explosie van krokussen, narcissen en ander lenteschoon. Vlakbij is overigens ook een oude Joodse begraafplaats, maar die is enkel toegankelijk onder begeleiding van een gids.

Een kijkje nemen?

<http://www.youtube.com/watch?v=Dp7IJ2gbPYy> of <http://www.youtube.com/watch?v=cGugAqqdyWA>

14

Alter Nordfriedhof

U denkt: 'ha, daar hebben we nog zo een', en u hebt gelijk. Deze begraafplaats kwam tot stand in 1866 naar plannen van Arnold Zenetti. Het betrof een rechthoekig grondplan met centraal een kruis en aan de westelijke muur een dertigtal grafkelders ondergebracht in een zuilengalerij, de bijna obligatoire Campo Santo-toets zeg maar (ja, die dingen waren toen er in de mode). De oppervlakte bedroeg zo'n 4 ha. Verschillende voorname burgers vonden er hun laatste rustplaats en dat resulteerde in een collectie boeiende graven. Het nationaal socialisme had het echter niet zo voorzien op deze begraafplaats en ook na de oorlog was er veel schade. Men besloot ze niet opnieuw te openen en vormde ze om tot park. Hans Döllgast zorgde ook hier voor de nodige plannen. Ongeveer een tiende van de graven bleef over, zo'n kleine 800. Minder indrukwekkend dan de zuiderbegraafplaats, maar zeker een ommetje waard voor wie in München is.

Waldfriedhof

De bosbegraafplaats van München maakt deel uit van de vier grote nieuwe begraafplaatsen die begin 20^e eeuw aangelegd werden onder leiding van Hans Grässel. Het concept was vernieuwend en heeft ten voorbeeld gediend van talloze natuurbegraafplaatsen in Europa. Deze begraafplaats werd eigenlijk niet aangeplant, maar aangelegd in een bestaand bos. De natuur heeft dan ook de overhand en de graven en nutsvoorzieningen zijn ingepast op een bescheiden en harmonieuze wijze. In 1960 kwam er nog een uitbreiding met o.a. een grote waterplas en grasweiden, zodat het natuurlijke karakter nog verder uitgebouwd en benadrukt werd. Met zijn uitgestrekte 161 ha is het een van de grootste begraafplaatsen van Duitsland en Europa. Je weet er dus maar best waar je moet zijn als je een bepaald graf zoekt...

15

De begraafplaats biedt de gebruikelijke urnen –en grondgraven aan, maar ook anonieme rustplaatsen, een begraafplaats voor foetussen en doodgeboren kinderen, en uiteraard boomgraven. Heel gezellig klinkt dat: '5000€ voor een *Familienbaum*. Weer eens iets anders dan een mausoleum. Vooruitstrevend was ook de eerste ruimte voor islamitische graven in Duitsland in 1955. Er is verder een zeer grote militaire begraafplaats met enkele duizenden Italiaanse graven. Op het oude gedeelte bevindt zich een kapel die van buiten erg bescheiden oogt, maar binnenin met prachtig stukwerk en byzantijns geïnspireerde beschilderingen is versierd. Op het nieuwe gedeelte staat een tweede kapel die zeer sober en elegant is opgetrokken uit beton en staal.

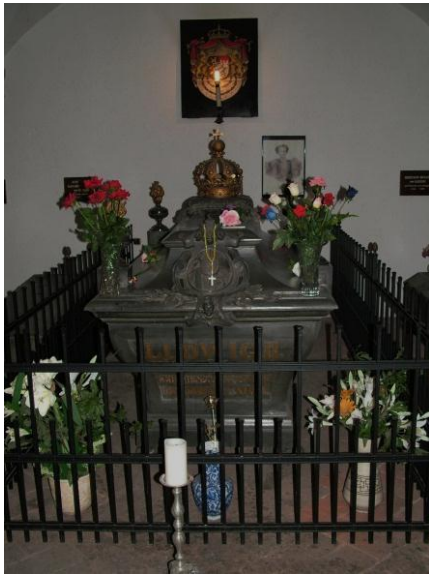

De namenzoekers kunnen zich hier ook bijzonder uitleven. Wat dacht je van: Frank Wedekind, Leni Riefenstahl, Paul Verhoeven, Werner Heisenberg, Franz von Stuck (zijn villa is het Jugendstilmuseum), en de architect zelf: Grässel (het lijkt wel een wet in München, wie een begraafplaats tekent, moet er zelf heen).

Varia

Zoals gezegd zijn er naast de bosbegraafplaats ook nog drie andere grote begraafplaatsen in voege gekomen. Het Ostfriedhof met crematorium en beschermde Trauerhalle uit 1929, het Westfriedhof met eveneens een mooie, byzantijns ogende rouwkapel en het Nordfriedhof. Tenslotte groeide er nood aan nog een nieuwe begraafplaats: het neuer Südfriedhof uit 1977 met een zeer hedendaagse landschappelijke aanleg.

Naast de grote stadsbegraafplaatsen, zijn er ook nog kleinere kerkhofjes in deelgebieden van München.

Soms vind je daar nog een oud kerkje terug en op de begraafplaats soms nog van het typisch Zuid-Duitse smeedwerk op grafkruisen. De begraafplaats 'Am Perlacher Forst' krijgt ook nogal wat bezoekers over de vloer die de gedenkplaatsen voor slachtoffers van dwangarbeid en slachtoffers uit het verzet bezoeken, in het bijzonder de groep 'de witte roos' met Hans en Sophie Scholl als bekende namen.

Er zijn uiteraard ook een aantal kerken die nog een of meerdere crypten of graven rijk zijn. De bekendste zijn wellicht de St Michielskerk, de Frauendom en de Theatinerkerk met die elk een fraaie collectie vorstelijke graven bezitten. Daarnaast kun je ook terecht in de Bürgersaalkirche en St. Bonifatius.

Zo, dat was dan hopelijk afsluiten in schoonheid voor deze Duitse reeks. Alle informatie over de genoemde zaken (adressen, openingsuren,...) vind je op <http://friedhof.stadt-muenchen.net> en http://www.muenchen.de/rathaus/Stadtverwaltung/Referat-fuer-Gesundheit-und-Umwelt/Friedhof_und_Bestattung.html. Wellicht zullen er ook in de talrijke musea funeraire vondsten te ontdekken vallen, maar daar ben ik nog niet aan toegekomen. Op grond van bovenstaande begrijpt de lezer wel waarom: er is veel verkennen in deze stad!

(alle afbeeldingen van auteur, wikimedia commons of stad München)

BLOEMLEZING UIT DE PERS

Epitaaf bestuurslid Pierre Brewee volgt wat er verschijnt m.b.t. funerair erfgoed in de pers en media op de voet. Hij maakt voor ons een korte samenvatting. In geen geval heeft deze bloemlezing de bedoeling om volledig te zijn maar is ze eerder opgevat om er trends in aan te wijzen en soms ook de berichten van een kritische noot te voorzien.

Sint-Niklaas: voorstel tot “muur van de herinnering”

Momenteel wordt er gewerkt aan een lijst van verdienstelijke overledenen wiens grafzerk bewaard moet blijven, maar ook de “gewone sterveling” wiens graf wordt geruimd wegens niet-verlenging van de concessie heeft zijn verdiensten gehad en verdient herinnerd te worden. In Hamme bestaat reeds zo een “muur van de herinnering”: voor 15 euro kan je een eenvoudig naamplaatje kopen voor die muur. De gemeenteraad van Sint-Niklaas stelt eenzelfde muur voor op de begraafplaats.

Nieuwe natuurbegraafplaats in Nederland

Natuurbegraafplaatsen zijn voor de Epitaaf-leden geen onbekend fenomeen meer nadat ze uitgebreid aan bod kwamen in de Tafofiel. In Nederland is weer een nieuwe natuurbegraafplaats geopend in het Drentse Eext, dichtbij Assen. Meer info rond deze nieuwe natuurbegraafplaats vind je via volgende link: <http://www.tuinenlandschap.nl/nieuws/6265/grootste-natuurbegraafplaats-open>

Diefstal in Laken

De begraafplaats van Laken werd begin oktober opnieuw het slachtoffer van een grote diefstal. Het was de dieven niet te doen om de monumenten maar puur om het materiaal. Een groot aantal kruisen en aanverwanten werd van de grafzerken gerukt.

Politiek gekleurd vandalisme

In Vlezenbeek, deelgemeente van Sint-Pieters-Leeuw, werden de Belgische schildjes op de graven van de oud-strijders aangepakt door vandalen die de rode strook van de Belgische driekleur weg krasten en zo de graven een “Vlaamse” boodschap mee gaven. De graven werden snel hersteld daar dit vandalisme plaats greep juist voor de herdenking van de wapenstilstand.

Schelle: nieuwe begraafplaats voor kinderen

De kinderbegraafplaats van Schelle werd grondig vernieuwd. In een cirkelvorm rond een waterpartij met een pergolastructuur met veel groen is er ruim plaats voorzien voor diverse vormen van begraven: grafjes, urnenkelders, columbarium en strooiweide. Er werd ook een foetusheuvel aangeplant gesierd met een vlinderboom waarop de namen van de overleden kindjes worden vereeuwigd. Een andere uitbreiding in halve cirkelvorm is voorbehouden voor graven waarvan de zerk beperkt blijft tot het rugstuk om zo graniet en arduin in te ruilen voor gras.

LIDMAATSCHAP EPITAAF 2013

We nodigen u graag uit om uw lidmaatschap voor 2013 in orde te brengen. Dit kan door het overschrijven van 25 euro op rekeningnummer: 068-2039260-56, met vermelding van naam, adres en "lid 2013".

Dankzij uw lidmaatschap kunnen we blijven ijveren voor het behoud van waardevolle graftekens in Vlaanderen en Brussel én steekt u ons een hart onder de riem bij het onderhoud van het Museum voor Grafkunst. Wij zullen u op regelmatig tijdstippen informeren over onze eigen werking en ruimer nieuws bezorgen over alles wat het funeraire betreft. Daarnaast wordt u ook altijd uitgenodigd op onze tentoonstellingen, opendeurdagen en ledendagen. We zijn al volop bezig met de voorbereiding van Erfgoeddag 2013. Onder het thema 'Stop de tijd' halen we tal van ongeziene oude foto's van de familie Salu uit de bestofte dozen.

- 25 € gewoon lid
- 125 € steunend lid
- 1500 € beschermend lid

overschrijven op rekeningnummer

IBAN: be20 0682 0392 6056

BIC : GKCCBEBB

Voor de registratie en communicatie is het belangrijk om bij de overschrijving melding te maken van de naam van het lid, met adres, e-mail, jaartal lidmaatschap en één van de hierboven vermelde termen.

